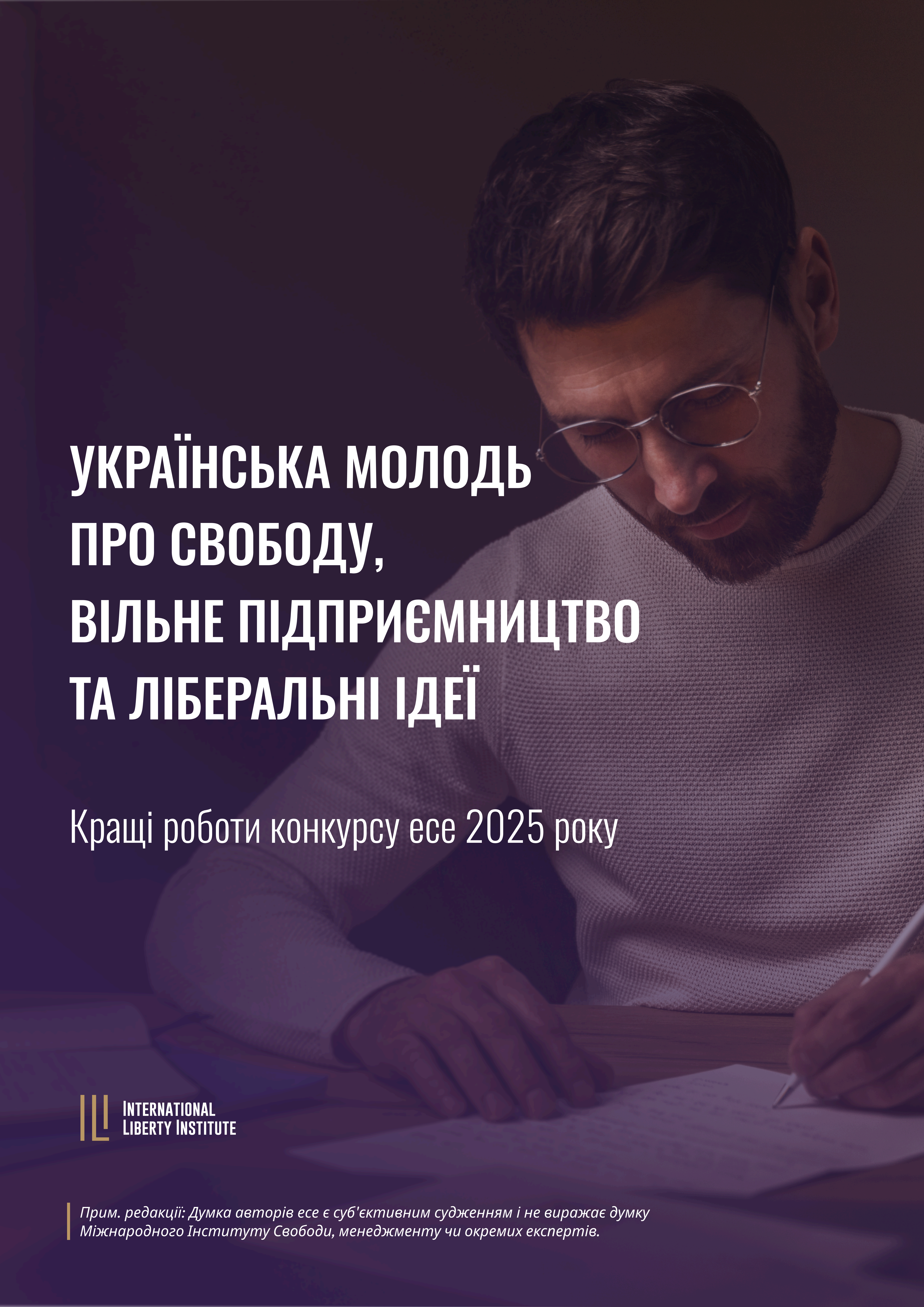

УКРАЇНЬСЬКА МОЛОДЬ ПРО СВОБОДУ, ВІЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА ЛІБЕРАЛЬНІ ІДЕЇ

Кращі роботи конкурсу есе 2025 року

INTERNATIONAL
LIBERTY INSTITUTE

Прим. редакції: Думка авторів есе є суб'єктивним судженням і не виражає думку Міжнародного Інституту Свободи, менеджменту чи окремих експертів.

ВІЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ШЛЯХ ДО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ВІЙНИ?

АВТОР: КИРИЛО ВАСИЛЬЄВ, 1 МІСЦЕ У КОНКУРСІ ЕСЕ, СТУДЕНТ ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Післявоєнна відбудова України залежить не від обсягу іноземної допомоги, а від створення середовища, де кожен українець зможе стати підприємцем, перетворивши власну ініціативу на двигун економічного відновлення.

Сьогодні, коли я сиджу в коворкінгу Запоріжжя і завершую черговий проєкт для американського замовника через платформу UpWork, мені важко повірити, що ще рік тому я просто шукав спосіб заробити на навчання. Тепер я — частина глобальної економіки, один із 900 тисяч українських фрілансерів, чия кількість зросла на приголомшливі 83,6% лише за перше півріччя 2025 року.

Ми не чекали державних програм, не стояли в чергах за дотаціями — ми просто взяли й почали працювати. І саме в цьому криється відповідь на найважливіше питання післявоєнної України: **не скільки грошей нам дадуть, а чи зможемо ми перетворити кожного українця на підприємця.**

Світовий банк говорить про 486 мільярдів доларів, необхідних для відбудови. Цифра захоплива, але історія післявоєнних реконструкцій вчить: гроші — лише каталізатор. Справжнє диво відбувається тоді, коли мільйони людей отримують свободу діяти, створювати, підприємствувати. Саме це, а не обсяг допомоги, стало секретом німецького Wirtschaftswunder.

Урок Плану Маршалла: не гроші творять дива, а свобода

Коли в 1947 році державний секретар США Джордж Маршалл виступив у Гарварді з історичною промовою, він запропонував не просто гроші — він запропонував нову філософію. План Маршалла надав Європі 13 мільярдів доларів (близько 5% річного ВВП США), але це було лише 10% успіху в цій історії. Решта 90% — технічна допомога, макроекономічна стабілізація, лібералізація торгівлі та, найголовніше, створення умов для підприємництва.

Західна Німеччина стала найяскравішим прикладом. У 1948 році країна лежала в руїнах: 20% житла знищено, промислове виробництво — на рівні 50% від довоєнного. Люди працювали лише 9,5 годин на тиждень, решту часу витрачаючи на пошуки їжі на чорному ринку. Але в червні 1948-го сталося справжнє економічне диво — не завдяки грошам з-за кордону, а завдяки двом рішучим крокам міністра економіки Людвіга Ерхарда.

Перше: валютна реформа, що замінила знецінені рейхсмарки на стабільні дойчмарки.

Друге: повна лібералізація цін і скасування 90% регуляторних обмежень за одну ніч.

Результат перевершив усі очікування. Уже до жовтня 1948 року німці скоротили час пошуку їжі з 9,5 до 4,2 години на тиждень. До кінця року промислове виробництво досягло 80% довоєнного рівня, а магазини раптово заповнилися товарами. До 1962 року промислове виробництво перевищило довоєнні показники втричі, ВВП зріс на 32,8%, а безробіття впало до рекордних 0,7%.

Ерхард не чекав, поки хтось дасть гроші. Він створив умови, за яких мільйони німців змогли стати підприємцями. Його концепція «соціального ринкового господарства», заснована на ордолібералізмі, поєднувала економічну свободу з соціальною відповідальністю. Держава не втручалася в ринок, а лише забезпечувала його прозорість, конкуренцію та захист власності.

Український парадокс: талант без свободи

Україна 2025 року перебуває в дивному парадоксі. З одного боку, ми маємо найшвидше зростання фрілансу в Європі: кількість фрілансерів досягла 904 тисяч (+14% за рік), а загальний бюджет ринку виріс до 528 мільйонів гривень (+25%). Український IT сектор навіть під час війни демонструє стійкість, а 74% українців бачать у фрілансі перспективу. Ми довели, що вміємо конкурувати на глобальному ринку, створюючи цінність з майже нульовими стартовими капіталовкладеннями.

З іншого боку, Україна посідає 143 місце зі 165 країн в Індексі економічної свободи за 2025 рік — попри покращення на 7 позицій, це все одно катастрофічно низький результат. Найгірші показники: регулювання бізнесу та ринку праці — 150 місце, де країна отримала лише 4,58 бала з 10. Це означає, що талановиті українці змушені долати величезні регуляторні бар'єри, щоб просто почати працювати.

Як студент-фрілансер, я це відчув на власній шкірі. Коли я вперше отримав оплату від іноземного клієнта, виникло питання: як легально вивести ці гроші? Українські банки не всі підтримують PayPal або Payoneer напрямку. Довелося шукати P2P-обмінники, вивчати питання оподаткування, розбиратися, чи потрібно реєструвати ФОП для роботи на UpWork. Кожен крок — нові питання, кожна відповідь — нові регуляції. І я ще один із щасливчиків, бо працюю в IT. Уявіть собі людину, яка хоче відкрити пекарню або майстерню в зруйнованому місті. Скільки дозволів, погоджень, перевірок чекає на неї?

Дерегуляція 2025: перший крок правильним напрямком

Добра новина: Україна нарешті усвідомила проблему. У 2024–2025 роках уряд розпочав масштабну реформу дерегуляції. Міжвідомча робоча група переглянула 1323 регуляторних інструментів, рекомендувавши спростити 584 і скасувати 456. У квітні 2025 року Кабінет Міністрів одним рішенням скасував понад 200 дозволів, погоджень та паспортів, які втратили актуальність.

Результати вже відчутні. За опитуванням понад 800 підприємств, 70% визнали позитивний вплив дерегуляції на свою роботу. Особливо помітні зміни в ліцензуванні та санітарному контролі: те, що раніше забирало пів року очікування, тепер оформляється за кілька днів онлайн. План дерегуляції на 2024–2025 роки містить 99 завдань і 147 заходів — у чотири рази більше, ніж попередній план.

Але це лише початок. Щоб дійсно випустити на волю підприємницьку енергію українців, потрібні радикальніші кроки. Нам потрібен не просто перегляд регуляцій, а філософська зміна підходу: від презумпції заборони до презумпції дозволу. Німеччина Людвіга Ерхарда зробила це за одну ніч 1948 року. Чому Україна 2025 року не може?

Цифрова економіка: нова модель післявоєнної відбудови

Світ змінився з 1948 року. Німеччині для відбудови потрібна була фізична інфраструктура: заводи, верстати, сировина. Україні 2025 року потрібно щось інше. Нам потрібні ноутбук, інтернет і свобода діяти.

Феномен цифрових кочівників (digital nomads) доводить: сучасна економіка не прив'язана до місця. Україна може стати хабом для мільйонів віддалених працівників — не лише з України, а й з усього світу. Уявіть: розробники з Києва працюють на стартапи в Сан-Франциско, дизайнери зі Львова — на агенції в Лондоні, маркетингологи з Харкова — на компанії в Торонто. Для цього не потрібні мільярди інвестицій у заводи. Потрібні лише три речі: стабільний інтернет, прозорі податки та відсутність адміністративних бар'єрів.

Країни-конкуренти це вже зрозуміли. Естонія запустила програму e-Residency, яка дозволяє іноземцям відкрити бізнес онлайн і керувати ним з будь-якої точки світу. Португалія, Хорватія, Іспанія пропонують спеціальні візи для digital nomads з податковими пільгами. Україна має всі шанси стати лідером цього ринку — ми вже маємо репутацію IT таланту, нижчі витрати на життя порівняно з Європою та мотивованих людей, які довели свою стійкість під час війни.

Але для цього потрібна революція у податковій і регуляторній системі. Фрілансер не повинен витрачати тижні на розуміння, як сплатити податки з іноземного доходу. Підприємець не повинен наймати юристів, щоб зрозуміти, які ліцензії йому потрібні. Система має бути настільки простою, щоб її міг зрозуміти кожен.

Від держави-контролера до держави-фасилітатора

Найбільша помилка, яку Україна може зробити під час відбудови, — це спроба держави контролювати кожен аспект економічного життя. Воєнний стан, звісно, вимагає певного рівня централізації, але це не повинно стати звичкою на мирний час. Історія однозначна: країни з високим рівнем економічної свободи розвиваються швидше.

Роль держави має змінитися з контролера на фасилітатора. Держава не повинна говорити підприємцю, що і як виробляти. Держава повинна забезпечити правила гри, захист власності, незалежні суди та прозорий податковий режим. Решту зроблять самі підприємці.

План відновлення України, розроблений урядом, говорить про необхідність 750 мільярдів доларів за 10 років, з них 350 мільярдів — на перші три роки. Але ключовий принцип, закладений у цьому плані, правильний: стимулювання приватних інвестицій. Міністр економіки наголошує: 80% відбудови має фінансуватися з приватних джерел. Це можливо лише тоді, коли інвестори бачать прозорі правила, передбачувану політику та відсутність корупційних ризиків.

Німеччина після війни приватизувала державні підприємства, дозволила вільне ціноутворення та скасувала контроль за заробітними платами. Україна повинна піти тим самим шляхом, але ще радикальніше. У нас є перевага: ми можемо одразу будувати цифрову економіку, оминувши етап важкої індустріалізації.

Контраргументи та їх спростування

Критики можуть сказати: «Німеччина отримала План Маршалла, а ми — ні. Без іноземної допомоги ми не впораємося». Але це непорозуміння.

По-перше, План Маршалла надав Європі лише 13 мільярдів доларів на всю Західну Європу, а не виключно Німеччині. Це було менше, ніж витрати на утримання армії під час війни.

По друге, як зазначають історики, ключовим був не обсяг допомоги, а лібералізація економіки. Країни, які отримали допомогу, але не провели реформи (як Західна Німеччина), не досягли такого ж успіху.

Інші скажуть: «Під час війни економічна свобода неможлива, потрібен контроль». Це частково правда. Воєнний стан дійсно вимагає координації, особливо в оборонній сфері. Але це не означає, що треба задушувати цивільне підприємництво. Навпаки: динамічна економіка забезпечує ресурси для перемоги. Кожен успішний підприємець платить податки, які йдуть на армію. Кожен новий стартап створює робочі місця для демобілізованих.

Економічна свобода і національна безпека — не антагоністи, а партнери. Нарешті, хтось може заперечити: «Не всі можуть стати підприємцями. Багато людей хочуть стабільності найманої праці». Це справедливо. Але вільне підприємництво не означає, що всі мають відкривати бізнес. Це означає, що кожен має право спробувати, без адміністративних перешкод. Хтось стане великим підприємцем, хтось — фрілансером, хтось — працівником успішної компанії. Головне — щоб у кожного була свобода вибору.

Конкретні пропозиції: дорожня карта вільного підприємництва

Як студент і фрілансер, я пропоную кілька конкретних кроків, які Україна може зробити вже сьогодні:

1. Податкова «нульова декларація» для мікробізнесу

Запровадити систему вільного підприємництва для домогосподарств з річним оборотом до 1 мільйона гривень: жодних реєстрацій, лише річна спрощена декларація та єдиний платіж 5% від доходу. Це дозволить мільйонам людей легалізувати свою діяльність без страху перед податковою.

2. «Цифровий паспорт підприємця»

Створити єдину онлайн-платформу, де за 24 години можна зареєструвати бізнес, отримати всі необхідні дозволи та інтегруватися в податкову систему. Естонія довела: це можливо.

3. Програма «Digital Nomad Ukraine»

Запустити візову програму для цифрових кочівників з усього світу, пропонуючи їм податкові пільги, швидкий інтернет та безпечне середовище. Україна може стати центром глобальної цифрової економіки.

4. Скасування ліцензій для 80% видів діяльності

Перейти від системи ліцензування до системи декларування з постфактум перевітками лише у випадках скарг. Держава перевіряє не перед початком роботи, а після — і лише якщо є проблема.

5. «Податкові канікули» для стартапів

Перші три роки нові підприємства не платять жодних податків, окрім ПДВ. Це дасть їм час стати на ноги та створити робочі місця.

6. Законодавчий захист підприємців від рейдерства та корупції

Створити швидкі економічні суди з онлайн-розглядом справ за 30 днів. Будь-яка спроба силового захоплення бізнесу має каратися як кримінальний злочин з конфіскацією майна.

Висновок: мільйони підприємців замість мільярдів допомоги

Україна стоїть на роздоріжжі. Ми можемо пройти шляхом, яким пішла більшість післявоєнних країн: чекати іноземної допомоги, будувати держкорпорації, роздавати субсидії обраним. Це шлях повільний, корупційний і неефективний. Або ми можемо повторити німецьке економічне диво: вивільнити підприємницьку енергію мільйонів українців.

Як той студент-фрілансер у Запорізькому коворкінгу, я знаю: ми не просимо грошей від держави. **Ми просимо лише одного — не заважати. Дайте нам прозорі правила, захистіть нашу власність, спростіть податки. Решту ми зробимо самі.**

Коли мільйони українців стануть підприємцями — не з примусу, а з вибору; не через корупційні схеми, а через чесну конкуренцію; не під наглядом чиновників, а на основі довіри — от тоді станеться справжнє економічне диво. Не тому, що нам дали 500 мільярдів, а тому, що ми дали собі свободу.

Німецьке Wirtschaftswunder тривало 15 років. Українське - може стартувати вже завтра. Все, що для цього потрібно, — політична воля визнати: найкраще, що держава може зробити для економіки, — це відійти вбік і дати людям працювати.

Використані джерела

Ключову інформацію брав зі свіжих статистичних і аналітичних матеріалів найавторитетніших українських і міжнародних джерел: економічних розділів Forbes Ukraine, звітів Мінекономіки України, медіаресурсів типу "РБК-Україна", Ukrainian Economic Truth (Epravda.com.ua), та аналітики VoxUkraine й EU4Business, а також офіційної інформації Світового банку про вартість відбудови і результатів дерегуляції. Дані щодо історичних прикладів (Синергія Плану Маршалла і "німецького економічного дива") наведені на основі матеріалів Wikipedia, Sensor.net, спеціалізованих економічних оглядів і сайтів EU/International Liberty Institute. Статистика фрілансу, цифрової економіки і регуляторного клімату почерпнута з Minfin, Dou.ua, Galera.news, Startup.ua і офіційних звітів Кабміну за 2024-2025 роки.

СВОБОДА І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ЧИ ГОТОВЕ УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ДО МЕНШОЇ РОЛІ ДЕРЖАВИ?

АВТОР: МИКИТА ОХРЕМЕНКО, 2 МІСЦЕ У КОНКУРСІ ЕСЕ, СТУДЕНТ ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. КАРАЗІНА

“ *«Вільна людина — це та, яка діє, а не та, якій дозволяють діяти»*

Ф. Ніцше

Процитували розумну людину, і можемо починати. Окреслимо одну важливу річ – свобода і відповідальність дві неподільні сутності, вільна людина несе відповідальність за свої дії, на відміну від раба, за якого її несе господар. Тож свобода без відповідальності не існує, як не існує слово без букв.

“ *Мінімальна держава — держава, яка обмежує свої функції лише захистом індивідуальних прав на життя, свободу й власність, не втручаючись у економічну діяльність громадян і не перерозподіляючи доходи для соціальних потреб.*

Роберт Нозік

Тобто ми говоримо про державний устрій у якому держава виступає арбітром між індивідами у їх щоденних справах, а не втручається в їх життя, обмежуючи їхні права і свободи заради власної вигоди, не встромляє палки в колеса власним громадянам, не вирішує за них їхнє майбутнє, а дозволяє творити, розвиватись, не озираючись.

Українське суспільство існує набагато (дуже набагато) довше, ніж всі українські державні утворення разом узяті. Тож поговоримо про те, яким чином йому вдалося себе зберегти у вирі кривавих подій, що мали місце на наших землях протягом історії. А відповідь проста – відповідальність за самих себе. Українець не шукає собі пана, він сам собі господар, у своїй хаті та на своїй землі.

Українська культура, освіта та книговидавництво українською мовою, – всі ці речі існували всупереч ненависті імперій, що панували на нашій землі, проте кожен розумів, що збереження власної самобутності можливе лише при індивідуальній ініціативі, а не очікуванні дій зі сторони.

Політична культура нашого народу так само заснована на відповідальності. Від віча до майдану, український народ завжди прагнув до того аби бути частиною процесу обговорення свого майбутнього, а не бути його суб'єктом, навіть всупереч владі, якщо треба, усе аби не лишитись осторонь.

З 1991 року до сьогодні, абсолютна більшість речей, якими ми, як українці пишаємось, – приватна ініціатива. Благодійні фонди, що забезпечують військо; громадські організації, що відстоюють права та свободи; бізнес, без якого ми не уявляємо наші будні; спортсмени, про яких відомо на весь світ.

Речі, які нас оточують, та про які ми навіть не задумуємось – кав'ярні, пошта, книгарні, магазини, малі та великі підприємства – це наслідок колись кимось взятої відповідальності за свої мрії.

Свобода те, що тече в людині разом із кров'ю. В нашій країні нема людини, якій потрібно пояснити, навіщо нам свобода. Ми народ, що лише за право говорити своєю мовою та просто існувати заплатив величезну ціну, а за власну державу вмирав століттями, і на жаль продовжує це робити.

Вільна людина – це оксюморон, бо лише маючи свободу, володіючи власним тілом, думками, обираючи своє майбутнє, ми можемо називати себе людьми.

Українці та держава — історія взаємовідносин

Про свободу, відповідальність та нас – поговорили, тож поговоримо про стосунки українця та держави. Якщо коротко – токсичні.

Якщо детальніше – ми боролись за незалежність від совку, а у спадок отримали советський державний апарат та армію бюрократів, що буде його захищати до останнього подиху. Може я когось здивую, але ми живемо у соціалістичній державі, та кількість ВВП, що ми перерозподіляємо через бюджет – 41% у 2024 році! У союзі цей показник в середньому сягав – 60%, недалеко ми пішли від тієї держави, що послідовно знищувала український народ.

Державний чиновник збирає через податки гроші від людей, що ніколи не бачив в обличчя і передає їх тим,

кого в житті не бачив. Непрацюючі суди, роздута і бездарна соціальна політика, вмираюча та практично непрацююча система освіти – цей список можна продовжувати до ранку, просто я хочу, аби ви зрозуміли, що ми існуємо не завдяки нашим мудрим мужам, а всупереч їм, та їхньому самодурству, якби не суспільство, що вимагало реформ, розслідувань, прийняття деяких законопроектів, змін у владі, ми би не мали навіть того дріб'язку змін, що маємо.

24 лютого показало нам всім, що є гарантом існування України – народ, а не держава. Збори речей для війська, організація евакуації, партизанський рух, територіальна оборона, медійний розголос, висвітлення реальності у якій ми прокинулись одного дня. Це досягнення небайдужих людей, що піднявся на бій за свою свободу. Взяття відповідальності за своє майбутнє – це відповідь цілої генерації українців на вторгнення росії. Вистояла б наша держава, якби не люди, що не прийняли ідею жити під триколом? Питання риторичне.

На дворі вже не 22 рік, а 2025. Той запал, що є у нашого суспільства, вже недостатній для ефективного протистояння агресору та реформам. То може запалу було недостатньо? Та ні, він досі неймовірний, просто наша держава не підсилює його, а радше гасить, бо відчуває що втрачає контроль до якого вона звикла, низова ініціатива більша за бюрократичний апарат, що її зазвичай тримав. Саме тому ми бачимо нові міністерства, комісії, органи, що займаються тим, чим взагалі можна не займатись, що і без них чудово працювало.

Для подальшого розвитку та перемоги над ворогом – нам потрібні зміни до яких нинішній державний апарат не те щоб не готовий, він просто уособлення того, проти чого виступає українське суспільство всю свою історію. Тож трохи адаптую одну цитату: «Українців врятувати можна, державу — ні». Але це есе не маніфест анархіста, а реформатора. Просто сучасна система не витримає змін, які нам необхідні для виживання, тому її треба перебудувати з нуля.

У якості висновку

В тему есе закладено протиріччя. Чи готові ми до відповідальності? Вільна людина не питає чи можна їй взяти відповідальність, вона бере її та змінює своє життя та світ навколо себе. Лякання відповідальністю, те що ми не готові до неї, страх перед хаосом, що виникне – це байка чиновника, що не готовий відпустити свої повноваження з яких він годується. Віднімаючи в свого народу майбутнє, розмінюючи його на чергову квартиру в Європі, нову машину та інші статусні речі. Звісно ця людина буде до останнього лякати українця свободою та відповідальністю, просто вдумайтесь: лякати українця свободою?? Це ж просто смішно.

Реформи в сторону мінархізму (мінімальної держави) – це не набір непевних кроків, це рішучі дії з скорочення державного апарату, зниженні видатків, згортання непотрібних соціальних програм, ліквідація цілих міністерств. Чому? Та як можна потроху реформувати міністерство єдності? Воно або є, або нарешті не існує. Теж саме і стосується всіх інших аспектів глобального переходу від соціалістичної держави до держави, що цінує індивіда.

Сама суть діалогу про поступовий перехід мертвонароджена. Єдина поступовість, яку ми готові прийняти – це перерва між засіданнями на яких буде впроваджена архітектура нової української держави, а не софістику про те, що українцям потрібен час, аби звикнути до змін. Скільки треба дивитись на воду, аби звикнути до плавання? Тож історія про готовність – маніпулятивний аргумент у руках чиновника, що трясеться за власне крісло, бо світ конкуренції його лякає, світ, де треба бути кимось – його нічний кошмар і наша мрія.

Я люблю цей народ, щиро і всією душею! І так само щиро я не люблю державу, яка в нас є. Ми вдосталь натерпілись, але наш час вже давно настав, тому нам потрібні реформи, що розкриють найкращі якості цього народу: підприємливість, винахідливість, здатність до кооперації заради спільної мети, стійкість та вміння вийти переможцями з будь-якої ситуації.

Наша держава не наш рятівник, а наше прокляття, що стримує нас. Час її змінити і перетворити на союзника! Реформи, реформи, реформи – наше майбутнє, в якому ми збудуємо країну першого світу, а не змагатимемося з Молдовою за звання головного жебрака Європи. Свобода, відповідальність, невтручання держави, вільний ринок, адекватна фіскальна політика, приватна ініціатива – аксіоми нової української держави, що ми створимо.

Тож, чи готове українське суспільство до меншої ролі держави? А ми хіба будемо питати?

“Мінімальна держава — держава, яка обмежує свої функції лише захистом індивідуальних прав на життя, свободу й власність, не втручаючись у економічну діяльність громадян і не перерозподіляючи доходи для соціальних потреб.

Й. Гете. Фауст

ЕКОНОМІЧНІ СВОБОДИ ЯК ОСНОВА СТІЙКОСТІ СУСПІЛЬСТВА У КРИЗОВІ ЧАСИ : ПОГЛЯД МАЙБУТНЬОГО ПОЛІТОЛОГА

АВТОР: ДМИТРО ЛЯХ, 3 МІСЦЕ У КОНКУРСІ ЕСЕ, СТУДЕНТ ДЗ "ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА", М. МИРГОРОД

Економічні свободи є одним із ключових чинників стабільності, розвитку та безпеки як окремої держави, так і глобального суспільства. Їхнє значення полягає не лише у створенні сприятливих умов для підприємництва, а й у формуванні політичної культури відповідальності, самостійності та довіри до інститутів держави.

Розкриваючи зміст економічної свободи, необхідно насамперед звернутися до загального розуміння феномена свободи.

Теоретична сутність поняття свободи

У широкому сенсі свобода означає незалежність людини, відсутність зовнішнього примусу, можливість діяти відповідно до власного сумління й волі, прагнути до самореалізації та щастя. Це свобода вибору, за який людина несе особисту відповідальність.

Свобода у філософському вимірі виступає умовою творчої й моральної активності особистості, її здатності самостійно визначати життєву траєкторію та сенс існування.

У соціально-політичному контексті вона є показником зрілості суспільства, рівня розвитку демократичних інститутів, верховенства права і суспільної довіри.

Провідною формою свободи виступає політична свобода, що охоплює свободу совісті, віросповідання, право на об'єднання, свободу поглядів і переконань, а також участь громадян у публічному житті. У цьому контексті вільною є людина, яка не зазнає надмірного державного контролю, якщо її дії не порушують закон і права інших.

В економічному сенсі свобода набуває конкретних форм – права приватної власності, свободи підприємництва, вільного обміну товарами та послугами, розвитку конкуренції й справедливого регулювання ринку.

Економічна свобода є проявом загальної свободи особистості у сфері матеріальних відносин. Вона означає можливість самостійно обирати вид діяльності, розпоряджатися результатами праці, укласти угоди на власний розсуд і брати участь у формуванні суспільного добробуту. Це дає підстави стверджувати, що економічна свобода постає не лише як економічна категорія, а як універсальна соціально-філософська цінність, що відображає рівень автономії людини в системі суспільних відносин.

Витоки економічної свободи сягають доби Просвітництва, коли утвердилося уявлення про людину як самостійного учасника господарського життя, здатного приймати рішення і відповідати за них. Мислителі того часу, зокрема Адам Сміт [1] та Френсіс Бекон, розглядали свободу економічної діяльності як основу прогресу, інновацій і добробуту. Відтоді її сутність зводиться до мінімального втручання держави, захисту приватної власності та рівних умов доступу до ринку [2].

На думку Барбари Даноської-Прокоп і Урсули Загури-Йоншти, економічна свобода означає можливість людини самостійно приймати рішення та здійснювати підприємницьку діяльність без надмірного зовнішнього контролю. Вона охоплює свободу вибору виду діяльності, право укласти договори як із внутрішніми, так і з міжнародними партнерами, свободу обміну на національному й світовому ринках, а також свободу конкуренції та формування цін. Важливими складовими економічної свободи є мінімізація державного втручання в економічні процеси, гарантування захисту особи та недоторканності права власності [3, с. 8].

Зазначене дає підстави стверджувати, що економічна свобода постає як ключовий елемент розвитку ринкової економіки, адже саме вона забезпечує ініціативність, відповідальність і добробут громадян, створюючи підґрунтя для сталого соціально-економічного поступу. Економічна свобода має не лише економічну, а й безпекову функцію. Вона визначає здатність суспільства підтримувати стійкість у кризових умовах, коли централізовані моделі управління виявляються неефективними. У цьому сенсі економічна свобода перетворюється на інституційну основу адаптивності держави – її здатності швидко реагувати на виклики війни, криз чи ринкових збоїв.

Економічна свобода в Україні

Для початку варто зазначити, що Україна перебуває у стані гібридної війни з 2014 року, а з 2022 року – у стані повномасштабного збройного конфлікту, який суттєво вплинув на всі сфери державного життя, зокрема на економіку. Попри руйнівні наслідки війни, саме малий і середній бізнес став одним із головних чинників економічної стійкості країни. Підприємці, адаптуючись до воєнних умов, забезпечують функціонування внутрішнього ринку, підтримують зайнятість населення, наповнюють державний бюджет і сприяють відновленню місцевих громад. Їхня активність, гнучкість і здатність швидко реагувати на виклики стали фундаментом економічної витривалості України в умовах воєнної економіки. Люди відкривають кав'ярні, ремонтують техніку, програмують, перевозять товари не чекаючи вказівок згори.

Замість того щоб створювати сприятливі умови для розвитку підприємництва, держава зосереджується на каральних і контрольних заходах. Вона бореться з «дробленням» бізнесу, перевіряє торговельні мережі, накладає штрафи й порушує кримінальні справи. Держава діє за звичною логікою: у разі ухилення від сплати податків платника слід змусити виконати свої зобов'язання, замість того щоб усунути самі причини податкового дисбалансу. Але, на мою думку, передусім потрібно зрозуміти, що саме змушує бізнес шукати обхідні шляхи, застосовувати схеми й маніпуляції.

Уявімо торговельну мережу з продажу одягу та аксесуарів. Як юридична особа на загальній системі оподаткування, вона сплачує 18% податку на прибуток, 20% ПДВ із кожної операції, 18% податку на доходи фізичних осіб, 5% військового збору та 22% єдиного соціального внеску. Конкурент поруч подрібнив бізнес на десять ФОПів третьої групи на спрощеній системі. Кожен із них платить 5% єдиного податку, 5% військового збору від обороту та мінімальний ЄСВ [6]. У підсумку – одна й та сама економічна діяльність оподатковується по-різному.

Політична логіка цієї ситуації очевидна. Держава, декларуючи боротьбу з тіньовими схемами, фактично створює умови, за яких підприємці змушені маневрувати між податковим тиском і потребою виживати. Надмірне регулювання та каральна фіскальна політика роблять бізнес заручником державної недовіри. Замість партнерства формується модель «держава – контролер», типова для перехідних політичних систем, де економічна свобода сприймається не як рушій розвитку, а як загроза управлінню. З політичного погляду така стратегія є проявом патерналістського мислення – використання контролю замість стимулювання. Держава бачить у бізнесі не союзника, а потенційного порушника, тому підмінює економічну політику фіскальним примусом. Це суперечить принципам демократичного врядування, де економічна свобода та довіра до підприємництва є основою соціального контракту між владою і громадянами.

Українські підприємці часто не бачать сенсу показувати реальний капітал, оскільки це не дає переваг у доступі до ресурсів чи кредитування. Натомість у західних країнах фінансова прозорість є необхідною умовою довіри інвесторів і гарантією розвитку: там компанії відкрито демонструють свої фінансові показники, адже це передумова залучення інвестицій, отримання кредитів на вигідних умовах і виходу на IPO (Initial Public Offering). Прозорість є ознакою зрілості бізнесу й водночас інструментом його масштабування [7].

В Україні, де венчурний капітал обмежений, кредити дорогі, а фінансові інструменти малодоступні, відкритість не винагороджується – вона сприймається радше як ризик, ніж як конкурентна перевага. У результаті бізнес не має стимулів показувати реальні прибутки й обороти. Парадокс у тому, що чим прозоріше підприємство декларує доходи, тим більше податкове навантаження воно отримує, не маючи при цьому бонусів – ані податкових пільг, ані доступу до кредитів чи грантів. За таких умов вигідніше приховати частину обороту, ніж працювати повністю легально, що посилює недовіру між державою та бізнесом і стимулює тінізацію економіки. Лише поєднання довіри, партнерства й зацікавленості бізнесу у легальній діяльності може створити основу для зрілої економічної системи.

Поширення практики «зарплатних ФОПів» є проявом інституційних дисфункцій економічного регулювання в Україні. Компанії використовують цивільно-правові договори замість трудових, намагаючись уникнути надмірного податкового та адміністративного тиску. Це свідчить не про ухилення від оподаткування, а про реакцію бізнесу на застаріле трудове законодавство, високу вартість офіційного працевлаштування та відсутність ефективних стимулів діяти легально. У результаті формується структурний дисбаланс між регуляторною політикою держави та економічною мотивацією підприємців, що негативно впливає на рейтинги економічної свободи України та послаблює довіру до державних інституцій. Подолання цієї проблеми можливе лише шляхом зміни підходу — не через примус, а через створення стимулів. Зниження фіскального тиску, спрощення регулювання, впровадження гнучких умов праці та визнання нових форматів зайнятості підвищать рівень економічної свободи та довіри між державою й бізнесом.

І у нас вже є потрібний інструмент для наймання, вигідний та зручний – Diia City, платформа, запущена у 2022 році для ІТ-компаній [8]. Тут ставка податку на прибуток становить лише 9 % замість 18 %, а для працівників діє

знижений податок на доходи 5 % замість 18 %. ЄСВ сплачується у мініальному розмірі, військовий збір – 5 %, а система дозволяє гнучко обирати форму співпраці: контракт, трудовий договір чи роботу з ФОПом. Diia City не забороняє фриланс або підприємницькі форми, а створює для них зрозумілі правові рамки. І головне – усе працює прозоро: зрозумілі ставки, мінімум бюрократії, легальна діяльність.

Результат правильної політики видно – ІТ сектор росте, залучає інвестиції, створює робочі місця, тримається та розвивається приносить податки незважаючи на широкомасштабну війну. За 2025 рік резиденти «Дія.City» сплатили понад 22 млрд грн за три квартали, це на 22% перевищує показники за весь 2024 (18 млрд грн), про це сказав віцепрем'єр-міністр із цифрової трансформації Михайло Федоров 17 жовтня 2025 року [9].

Висновки

Справжня стійкість суспільства в кризових умовах визначається не лише обсягом ресурсів, а й здатністю держави гарантувати громадянам простір свободи, у якому ініціатива, конкуренція та відповідальність формують економічну ідентичність нації. Для України це означає поступовий перехід від патерналістської до партнерської моделі економічного врядування, де бізнес розглядається як союзник у зміцненні держави. Це і є суть економічної свободи – не тиснути, а створювати стимули для прозорості. Якщо така логіка пошириться на виробництво, аграрний сектор і промисловість, українська економіка зможе отримати той запас міцності, який не забезпечують жодні податки чи субсидії.

Економічна свобода – це не лише економічна умова розвитку, а й політична основа національної стійкості. Вона визначає здатність держави й суспільства підтримувати рівновагу між ринком і владою, свободою та відповідальністю, безпекою й відкритістю. Для України розширення економічних свобод означає зміцнення суверенітету, підвищення інвестиційної довіри й формування культури довіри замість контролю.

Майбутнє Української державності значною мірою залежить від того, наскільки глибоко економічна свобода інтегрована в архітектуру її політичних і соціальних інститутів. Тому, підвищення рівня економічної свободи в Україні має стати стратегічним пріоритетом – необхідною умовою ефективної державної політики, підвищення конкурентоспроможності та поступу на шляху до сталого демократичного розвитку.

Література

1. Березюк Р. «Адам Сміт – креатор класичної економічної теорії». Вісник Економіки, no. 2, June 2017, pp. 188-96, URL: <https://visnykj.wunu.edu.ua/index.php/visnykj/article/view/434>
2. Коваль І. М. Бекон Ф – видатний новатор і пропандист науки. Juris Europensis Scientia Випуск 5, 2021, С. 8-11. URL: https://www.researchgate.net/publication/357260695_FRENSIS_BEKON_-_VIDATNIJ_NOVATOR_I_PROPAGANDIST_NAUKI
3. Barbara Danowska-Prokor, Urszula Zagora-Jonszta. Wolność gospodarcza i liberalizm ekonomiczny kontra interwencjonizm państwowy w ujęciu przedstawicieli myśli akademickiej II RP: Praca naukowa Katowice 2025. 93 s.
4. Пикало О. Україна піднялася у рейтингу економічної свободи, але залишається серед найбільш невільних економік. У чому причина. Forbs, 25.09.25. URL: <https://forbes.ua/news/ukraina-pidnyalasya-z-150-na-143-e-mistse-u-reytingu-ekonomichnoi-svobodi-ale-zalishaetsya-sered-naybilsh-nevilnikh-ekonomik-u-chomu-prichina-25092025-32892>
5. James Gwartney, Robert Lawson, and Ryan Murphy with Matthew D. Mitchell, Horst Feldmann, and Walker Wright. Economic Freedom of the World. Fraser Institute. Annual report 2025. URL: <https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/2025-10/economic-freedom-of-the-world-2025-annual-report.pdf>
6. Податковий кодекс: Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112. URL: <https://tax.gov.ua/nk>
7. Гогілашвілі Є. Як компанії готуються до виходу на біржу та що відбувається з ними після цього. High Bar Journal. 2.09.24. URL: <https://journal.gen.tech/post/yak-pidgotuvatysa-do-ipo-ta-na-yaku-birzu-vyity>
8. Diia.City URL: <https://city.diia.gov.ua>
9. Софієнко Н. Резиденти «Дія.City» сплатили понад 22 млрд грн податків за три квартали. Це більше, ніж за весь 2024 рік. Forbs, 17.10.2025. URL: <https://forbes.ua/news/rezidenti-diyacity-splatili-ponad-22-milrd-grn-podatkov-za-tri-kvartali-utrichi-bilshe-nizh-za-ves-2024-rik-17102025-33446>

ЯК ЛІБЕРАЛЬНІ ІДЕЇ МОЖУТЬ ДОПОМОГТИ ПОДОЛАТИ КОРУПЦІЮ В УКРАЇНІ

АВТОР: МАРІЯ КУЛЬЧЕНКО, ЛАУРЕАТ КОНКУРСУ ЕСЕ, СТУДЕНТКА ІНСТИТУТУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

Коли я обрала для навчання на бакалавраті освітню програму “Міжнародне право”, то уявляла свою майбутню роботу десь у міжнародних організаціях чи європейських інституціях. Але з часом я краще розумію, що мріяти про міжнародну кар’єру, живучи в корумпованій країні — це як будувати будинок на піску.

Корупція в Україні — не просто проблема моралі окремих чиновників, а системна перешкода для будь-якого розвитку. Вона відлякує інвесторів, руйнує довіру до держави, робить неможливою справжню інтеграцію в європейський простір. Адже неможливо бути частиною єдиного ринку, коли в одних країнах все прозоро, а в інших — вирішується хабарями.

За даними Transparency International, Україна у 2024 році посіла 105 місце зі 180 країн у Індексі сприйняття корупції. Для порівняння: Естонія - 13 місце, Польща - 53 місце. Але всі ми тридцять років тому були інтегровані в один Радянський Союз. Різниця в тому, що Балтійські країни та Польща обрали шлях радикальних ліберальних реформ, тоді як Україна застрягла на півдорозі. Я переконана, що саме **ліберальні ідеї: економічна свобода, приватна власність, верховенство права — можуть стати ключем до подолання корупції в нашій країні.**

Менше влади — менше корупції

Корупція процвітає там, де чиновник має владу вирішувати долю твого бізнесу. Це не моя вигадка — це висновок Нобелівського лауреата з економіки Мілтона Фрідмана, який у праці “Капіталізм і свобода” переконливо довів, що надмірне державне регулювання створює живильне середовище для корупції.

Подивімося на конкретний приклад. За даними Doing Business-2020, українському підприємцю потрібно було 110 днів, щоб отримати всі дозволи на будівництво. В Естонії - 21 день. Кожен додатковий день, кожна додаткова інстанція — це можливість для чиновника сказати: “Можемо пришвидшити за окрему винагороду”. Що зробила Естонія? Вони радикально скоротили кількість дозволів і перевели 99% державних послуг в онлайн. Результат: реєстрація бізнесу займає 18 хвилин, без жодного контакту з чиновником. І що характерно — Естонія стала однією з найменш корумпованих країн Європи.

Часто люди запитують: чи не призведе така дерегуляція до хаосу? Мені здається — навпаки. Хаос — це коли є тисячі правил, яких ніхто не дотримується, але які можна використати проти будь-кого в потрібний момент. Ліберальний підхід означає прості, зрозумілі правила, які застосовуються до всіх однаково. Не потрібно “узгоджувати” свій бізнес з десятками інстанцій — просто дотримуйся базових стандартів безпеки та якості, а решта — твоя справа.

Світовий банк провів дослідження залежності між економічною свободою та корупцією в 180 країнах. Висновок однозначний: країни з вищими показниками економічної свободи мають значно нижчий рівень корупції. Це не збіг, а причинно-наслідковий зв'язок. Чим менше держава втручається в економіку, тим менше можливостей для корупції.

Приватизація та конкуренція

Державні підприємства в Україні — це окрема больова точка. “Укрзалізниця”, “Укрпошта”, десятки шахт і заводів — більшість з них збиткові та потребують постійних дотацій з бюджету. Чому? Відповідь проста: коли у підприємства немає реального власника, який особисто зацікавлений у прибутку, ефективності не буде.

Перуанський економіст Ернандо де Сото у своїй відомій праці “Загадка капіталу” показав, що в країнах, що розвиваються, державні підприємства неминуче перетворюються на інструменти політичного патронажу. Призначення на керівні посади відбувається за принципом лояльності, а не професіоналізму. Закупівлі проводяться в “дружніх” компаній за завищеними цінами. Активи розкрадаються або використовуються неефективно.

Я не кажу про приватизацію 1990-х, коли все продавали своїм за безцінь. Я маю на увазі справжню, прозору приватизацію з міжнародними інвесторами та конкурентними тендерами. Подивіться на український телекомунікаційний ринок. Коли державна монополія закінчилася і прийшли приватні оператори, галузь перевернулася з ніг на голову. Замість корумпованих тендерів на застаріле обладнання наразі інвестиції, розвиток і, найважливіше, конкуренція за якість послуг.

Грузинський досвід після 2004 року також показовий. Президент Міхеїл Саакашвілі провів масштабну приватизацію — понад 1000 підприємств. Це супроводжувалося радикальною дерегуляцією та боротьбою з корупцією. За десять років Грузія піднялася зі 130-го на 53-тє місце в Індексі сприйняття корупції. Так, у Грузії є свої проблеми, і не все ідеально, але динаміка вражає.

Звісно, приватизація має бути правильною. ОЕСР та Світовий банк розробили чіткі стандарти прозорості для таких процесів. Україна може і повинна їх використати. Але варто зрозуміти просту істину: державний менеджер витрачає чужі гроші на чужі цілі. Приватний власник натомість - свої гроші на свої цілі. Різниця в мотивації колосальна.

Верховенство права та незалежне правосуддя

Можна провести найкращі економічні реформи, але без незалежних судів вони не спрацюють. Якщо чиновник знає, що навіть за явні порушення його не покарають, бо “свій” суд “вирішить питання”, - корупція не припиниться.

Хоч я лише починаю свій шлях у міжнародному праві, я постійно стикаюся з рішеннями Європейського суду з прав людини проти України. Значна частина цих рішень стосується порушення права на справедливий суд та права власності. ЄСПЛ регулярно констатує, що в Україні суди залежать від політичної влади та не гарантують справедливого розгляду справ.

Візьмемо для порівняння Данію — країну з найнижчим рівнем корупції у світі. Що там особливого? Насамперед — абсолютна незалежність судів. Суддів призначає незалежна комісія на основі професійних критеріїв, їх неможливо звільнити з політичних мотивів. Прокуратура повністю деполітизована. Отже, чиновники знають, що за корупцію вони реально сядуть у в'язницю, незалежно від зв'язків та статусу.

У США, за даними Міністерства юстиції, понад 90% справ про корупцію закінчуються засудженням. В Україні картина зворотна. Чому? Не, тому що наші слідчі гірші, а, тому що наша судова система не працює так, як має працювати в правовій державі.

Українська влада створила НАБУ, САП, Вищий антикорупційний суд — і це позитивні кроки. Але проблема глибша. Потрібна реформа всієї судової системи. І тут ліберальна ідея верховенства права критично важлива: закон має бути вище за будь-яку людину, навіть президента. Суд має служити закону, а не владі. Без цього принципу всі інші реформи будуть імітацією, на жаль.

Прозорість та підзвітність влади

Система електронних державних закупівель “ProZorro” - одне з небагатьох українських досягнень, яке визнане в усьому світі. За даними Світового банку, ця система заощадила бюджету понад 6 мільярдів доларів. Як? Просто зробивши тендери відкритими. Коли всі можуть бачити, хто бере участь, які ціни пропонують, хто виграв і чому, — корупціонерам стає складніше.

Але “ProZorro” охоплює лише державні закупівлі. А що з іншими сферами? Що з видачею ліцензій, земельними питаннями, призначеннями на посади в держкомпаніях? Там прозорості часто немає.

Міжнародний валютний фонд у своєму Кодексі належної практики встановлює стандарти відкритості державних фінансів. Україна виконує ці стандарти лише частково. За даними Open Budget Survey 2023, ми отримали 38 балів зі 100. Для порівняння: Швеція має 85 балів, Нова Зеландія – 87.

Мені здається, що прозорість — це найпростіший і найдешевший спосіб боротьби з корупцією. Не потрібні величезні бюджети на правоохоронні органи, не потрібні нові закони. Просто відкрий інформацію. Дай громадянам змогу бачити, куди йдуть їхні податки. Дай журналістам доступ до даних. Корупція процвітає в темряві — увімкни світло.

Естонська система X-Road робить прозорими всі державні транзакції. Кожна операція фіксується і доступна для аудиту. За даними естонського уряду, це зробило корупцію технічно майже неможливою. Навіть якщо хтось хоче вкрати, цифровий слід залишиться.

Середній клас як гарант чесності

Є одна річ, про яку рідко говорять у контексті боротьби з корупцією: економічно незалежні громадяни не бояться протистояти владі. Коли у людини є власний бізнес, заощадження, стабільний дохід — вона не залежить від корупційних схем і може дозволити собі боротися за справедливість.

Нобелівський лауреат Амартія Сен у праці “Розвиток як свобода” показав, що економічна свобода є передумовою політичної свободи. Дослідження Freedom House підтверджують: країни з більшою економічною свободою мають сильніше громадянське суспільство, яке ефективніше контролює владу.

В Україні середній клас досі слабкий. Велика частина населення працює в бюджетній сфері або залежить від соціальних виплат. Це створює патерналістські настрої: люди хочуть “сильну державу”, яка про них подбає. Але насправді отримують корумповану систему, яка їх експлуатує.

Ліберальна економіка створює умови для зростання середнього класу. Коли легко відкрити бізнес, коли захищена приватна власність, коли податки не вбивають підприємництво, тоді з'являються люди, які заробляють чесно і не хочуть жити в корумпованому суспільстві. Саме вони стають природною опорою антикорупційних реформ.

Подивіться на Польщу. Там після впровадження ліберальних реформ 1990-х виріс потужний середній клас. Саме ці люди: підприємці, професіонали, фрілансери — стали рушійною силою подальших демократичних змін. Вони вимагають прозорості, чесних судів, відповідальної влади, адже розуміють цінність і значення цього.

Міжнародна інтеграція і зовнішній тиск

По-перше, угода про асоціацію з ЄС — це не просто торговельний договір, як дехто може вважати. Це дорожня карта реформ. Європейська комісія щорічно оцінює прогрес України у виконанні взятих зобов'язань, включаючи боротьбу з корупцією. І ця оцінка має реальні наслідки, адже від неї залежать макрофінансова допомога, безвізовий режим, перспектива членства в ЄС.

Дослідження Європейського центру політичних досліджень показує: країни-кандидати в ЄС демонструють швидше зниження корупції порівняно з іншими країнами регіону. Чому? Бо є чіткі стандарти, є контроль, є мотивація. Румунія та Болгарія, попри всі проблеми, значно покращили свої показники саме в період підготовки до вступу.

За даними Європейської бізнес-асоціації, 73% іноземних інвесторів називають корупцію головною перешкодою для інвестицій в Україну. Також ЄБРР оцінює, що зниження корупції до рівня Польщі збільшило б іноземні інвестиції на 40-50%. Це мільярди доларів, які могли б створити робочі місця та підняти економіку.

Тобто, ліберальна ідея відкритості до світу означає, що Україна не може собі дозволити бути ізольованим корумпованим болотом, як наші сусіди-загарбники. Глобальна економіка вимагає прозорості, чесних правил, верховенства права. Хочеш бути частиною цивілізованого світу — відповідай його стандартам. І це, на мою думку, чудово. Зовнішній тиск часто ефективніший за внутрішні благі наміри, які малоефективні.

Проблеми та застереження

Я не ідеалізую ліберальні реформи, як могло б спочатку здатися. Економіст Джозеф Стігліц справедливо попереджав про небезпеку “шокової терапії” - швидкої лібералізації без належних інститутів. Український досвід 1990-х це підтвердив, та приватизація без прозорих правил та незалежних судів призвела до олігархізації.

Але суть не в тому, що ліберальні ідеї не працюють. Вона у тому, що їх треба впроваджувати правильно. Польща, де приватизацію контролювали міжнародні інститути, уникнула олігархізації. Естонія, де реформи були радикальними, але системними, досягла успіху.

Ще один виклик — суспільна підтримка. Опитування показують, що українці неоднозначно ставляться до приватизації та дерегуляції. Багато хто боїться втратити соціальний захист, робочі місця в держсекторі. Ці страхи потрібно враховувати. Реформи мають бути послідовними, з перехідними періодами, з соціальною підтримкою для вразливих груп.

І найголовніше — потрібен час. Естонії знадобилося 15 років, щоб піднятися з пострадянської корупційної кризи. Грузії - ще більше. Швидких рішень не існує. Але альтернативою є не залишатися там, де ми є зараз, бо це абсолютно неприйнятно.

Висновки

Є одна річ, про яку рідко говорять у контексті боротьби з корупцією: економічно незалежні громадяни не бояться протистояти владі. Коли у людини є власний бізнес, заощадження, стабільний дохід — вона не залежить від корупційних схем і може дозволити собі боротися за справедливість.

Нобелівський лауреат Амартія Сен у праці “Розвиток як свобода” показав, що економічна свобода є передумовою політичної свободи. Дослідження Freedom House підтверджують: країни з більшою економічною свободою мають сильніше громадянське суспільство, яке ефективніше контролює владу.

В Україні середній клас досі слабкий. Велика частина населення працює в бюджетній сфері або залежить від соціальних виплат. Це створює патерналістські настрої: люди хочуть “сильну державу”, яка про них подбає. Але насправді отримують корумповану систему, яка їх експлуатує.

Ліберальна економіка створює умови для зростання середнього класу. Коли легко відкрити бізнес, коли захищена приватна власність, коли податки не вбивають підприємництво, тоді з'являються люди, які заробляють чесно і не хочуть жити в корумпованому суспільстві. Саме вони стають природною опорою антикорупційних реформ.

Подивіться на Польщу. Там після впровадження ліберальних реформ 1990-х виріс потужний середній клас. Саме ці люди: підприємці, професіонали, фрілансери — стали рушійною силою подальших демократичних змін. Вони вимагають прозорості, чесних судів, відповідальної влади, адже розуміють цінність і значення цього.

СВОБОДА І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ЧИ ГОТОВЕ УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ДО МЕНШОЇ РОЛІ ДЕРЖАВИ?

АВТОР: АННА ПОПОВИЧ, ЛАУРЕАТ КОНКУРСУ ЕСЕ, СТУДЕНКА НУ "ЧЕРНІГІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА"

Радянська спадщина залишила нам не лише занедбану інфраструктуру, а й ментальну залежність від патерналістської системи. Держава мала вирішувати все: де працювати, де жити, коли народжувати дітей. Три десятиліття незалежності не витіснили цю логіку — вони лише її трансформували. Сьогодні українці інстинктивно звертаються до держави як до розв'язувача проблем.

Медична реформа? «Держава має забезпечити безкоштовні ліки!»

Освітня реформа? «Держава повинна контролювати якість!»

Пенсійна криза? «Держава зобов'язана виплачувати гідні пенсії!»

Але ось що ми забуваємо: держава — це не казкова фея з чарівною паличкою. Це бюрократична машина, яка працює на наші податки, приймає рішення повільніше за ринок і схильна до корупції пропорційно своєму розміру.

Парадокс в тому, що саме в Україні, де довіра до державних інституцій традиційно низька, запит на державне регулювання залишається високим.

Ми не довіряємо чиновникам, але хочемо, щоб вони контролювали якомога більше сфер нашого життя. Це як тримати в будинку охоронця, якому не довіряєш, і давати йому ключі від усіх кімнат. Повномасштабне вторгнення 2022 року змінило українське суспільство назавжди. Воно продемонструвало дві протилежні тенденції одночасно.

Перша тенденція: безпрецедентна низова самоорганізація. Волонтерські мережі, територіальна оборона, збір коштів — все це працювало швидше і ефективніше за державні структури. Люди показали, що здатні діяти відповідально і без команди зверху. Бізнес перелаштовував виробництво під нагальні потреби без тендерів і постанов. Громадянське суспільство виявилось сильнішим за держапарат.

Друга тенденція: консолідація влади і військова мобілізація. Воєнний стан виправдовує централізацію рішень, обмеження свобод, збільшення державного контролю. І це логічно — під час війни країні потрібна координація. Але створюється небезпечний прецедент: суспільство зникає до того, що держава може швидко й жорстко втручатися в життя громадян «для загального блага». Питання в тому, яка з цих тенденцій визначить повоєнну Україну. Чи використаємо ми досвід самоорганізації для побудови суспільства вільних і відповідальних громадян?

Якщо десь українське суспільство може бути готовим до меншої ролі держави — то це освіта. Парадоксально, але саме тут, у найконсервативнішій сфері, назріли найрадикальніші зміни. Пандемія COVID-19 показала: школа може існувати без будівель, уроки — без дзвінків, навчання — без фізичної присутності. Сотні приватних освітніх ініціатив, онлайн-курсів, альтернативних шкіл доводять, що монополія держави на освіту — це історичний анахронізм. Але ось знову питання, чи готові батьки взяти повну відповідальність за освіту своїх дітей? Не просто «допомагати з уроками», а реально обирати, що і як вивчатиме їхня дитина. Нести наслідки цього вибору. Значна частина батьків хочуть «якісної державної освіти», тобто щоб хтось інший визначав програму, стандарти, методики, несе відповідальність за результат. Це зручно. Це безпечно. Але це не свобода.

Справжня освітня свобода означає: якщо ти обрав для дитини незвичну школу або домашнє навчання, і результат виявився поганим — це твоя відповідальність. Держава не винна. Вчителі не винні. Винен ти. Система освітніх ваучерів, яку обговорюють останні роки і це крок у правильному напрямку. Але вона працюватиме лише якщо батьки готові реально обирати і нести відповідальність за вибір. Інакше ваучери перетворяться на ще один механізм перерозподілу бюджетних грошей між лояльними до влади структурами.

Всі дискусії про роль держави зводяться до одного питання: рівень довіри в суспільстві. Країни з високою довірою (скандинавські держави, Швейцарія, Нідерланди) можуть собі дозволити і велику державу (через високі податки та соціальні програми), і малу (через сильне громадянське суспільство та самоврядування). Працює і те, і інше, бо люди довіряють інституціям і одне одному.

Країни з низькою довірою (більшість пострадянських) застрягають у пастці, велика держава неефективна і корумпована, але люди не довіряють ні ринку, ні одне одному, тому вимагають ще більше державного

контролю. Замкнене коло.

Україна — типовий приклад такої пастки. Ми не довіряємо судам, поліції, чиновникам. Але так само не довіряємо підприємцям, банкам, приватним ініціативам. Але щоб зменшити роль держави, потрібно спочатку підвищити якість державних інституцій. **Бо люди не довіряють свободі в країні, де свобода означає беззаконня, а не верховенство права.**

Сильна незалежна судова система, ефективна поліція, прозоре врядування — це не аргументи за велику державу. Це фундамент, на якому можна будувати малу державу. Держава має бути сильною у своїх базових функціях (захист прав, безпека, судочинство), щоб потім можна було відмовитися від її втручання в усе інше.

Один із найцікавіших аргументів за меншу роль держави в Україні — це технології. Дія, Прозорро, електронні послуги — все це приклади того, як цифровізація робить державу меншою, але ефективнішою. Замість армії чиновників маємо алгоритми. Замість черг і корупції у нас прозорі автоматизовані процеси. Але є й інша сторона медалі.

Цифрова держава може стати тотальнішою за будь-яку аналогову. Системи відеоспостереження, збір даних, цифрові профілі громадян, алгоритмічне прийняття рішень — це інструменти, які можуть як звільнити, так і поневолити.

Китай будує «соціальний кредит» систему тотального контролю через цифрові технології. Естонія будує «електронну державу» систему максимальної прозорості та зручності для громадян. Технології однакові. Філософія — протилежна.

Україна зараз на роздоріжжі. Ми можемо використати цифрову революцію для створення «lean state» - держави, яка робить мінімум функцій, але робить їх ідеально. Або ми можемо побудувати цифровий Левіафан-всевидяче око, яке контролює кожен аспект життя для твоєї ж безпеки.

Вибір залежить від того, чого ми більше боїмося: хаосу свободи чи тиранії порядку. Навіть якщо українське суспільство завтра прокинеться готовим до меншої ролі держави, це не означає, що держава стане меншою. Бо держава — це не абстрактна сутність.

Це сотні тисяч людей, чиї зарплати, статуси, повноваження залежать від її розміру. Кожна спроба дерегуляції зустрічає опір зацікавлених груп. Кожна приватизація породжує обурення захисників народного надбання. Кожне скорочення бюджетної сфери викликає протести тих, кого скорочують. Це не змова. Це проста економіка стимулів. Люди захищають свої інтереси. І в цьому немає нічого неправильного.

Проблема в тому, що інтереси тих, хто виграє від великої держави, концентровані й організовані. Інтереси тих, хто програє — розпорошені й дезорганізовані. Тому реформи на зменшення держави завжди політично складніші за реформи на збільшення.

Роздати пільги — популярно. Скасувати їх — непопулярно.

Створити нову державну програму — це новини. Закрити неефективну — це скандал.

Єдиний спосіб подолати цей опір, можливо, кризи. Саме кризи штовхають країни до радикальних реформ. Україна зараз у кризі. Повоєнна відбудова потребуватиме величезних ресурсів. Держава фізично не зможе робити все, що робила раніше. Це шанс радикально переосмислити її роль. Але це й ризик, замість реформ можуть просто підняти податки, щоб підтримати стару модель.

Висновки

Чи готове українське суспільство до меншої ролі держави? Чесна відповідь: частково. І це нормально.

Готовність до свободи не виникає раптом. Це не вмикач, який можна перевести з позиції «совок» на позицію «лібертаріанство». Це процес навчання через досвід, помилки, експерименти. Ми вже пройшли частину шляху. Волонтерський рух, цифрові послуги, реформа Прозорро, медична реформа, децентралізація — все це кроки до суспільства, де люди беруть більше відповідальності, а держава робить менше, але краще. Але шлях ще довгий. Бо справжня свобода, то не просто відсутність держави. Це наявність інституцій, що захищають права. Це культура довіри і відповідальності. Це готовність приймати наслідки своїх виборів.

Я вірю, що українці здатні на це. Ми довели свою здатність до самоорганізації під час Майдану, Революції Гідності, повномасштабної війни. Ми показали, що можемо брати відповідальність, коли держава не справляється. Тепер потрібно зробити наступний крок. Це можливо. Але це вимагатиме часу, терпіння і готовності до експериментів. І найголовніше — готовності приймати, що не всі експерименти будуть успішними. Бо це теж частина свободи: право на помилку.

Держава має створювати правила гри і стежити за їх дотриманням. Але гратимемо ми самі. І це наша відповідальність — грати чесно і грати добре.